

दस

नेपाली टेलिभिजनमा दलित : काँचुली र सहयात्राको अनुभव

चक्रमान विश्वकर्मा

नेपाली समाजमा अझै जातीय भेदभावको अन्त्य भएको छैन। समयअनुसार छुवाछूत र जातीय भेदभावका स्वरूपहरू फेरिएका भए पनि त्यसको अन्तर्वस्तुले जन्म, जात, वर्ग र लिङ्गको आधारमा मानिसहरूलाई मान/अपमान गर्ने प्रवृत्ति चली नै रहेको छ। जातीय भेदभावसम्बन्धी एक अनुसन्धानअनुसार नेपाली समाजमा २०५ प्रकारका जातीय भेदभावका स्वरूपहरू प्रचलित छन् (भट्टचन र अरू सन् २००१)। दलित समुदाय यस्तो विभेदको भन्नु चर्को मारमा परेको पाइन्छ। जातीय भेदभावकै कारण उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक र शैक्षिक विकास हुन सकिरहेको छैन।

नेपालमा टेलिभिजन प्रसारणमा विस्तारको क्रम जारी छ। निजी क्षेत्रले उत्साहपूर्वक टेलिभिजन प्रसारणमा पाइलो हालेका छन्। तर टेलिभिजन च्यानलहरूको सङ्ख्या वृद्धि भए पनि दलित सवालका कार्यक्रमहरू र दलित समुदायको सङ्ख्यात्मक उपस्थितिमा भने खासै वृद्धि हुन सकेको छैन। दलितसम्बन्धी विषयमा सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूको अनुगमन गर्दा नेपाल टेलिभिजनमा मात्र त्यस्तो कार्यक्रम पाइयो। नेपाल टेलिभिजनमा भएका कार्यक्रम पनि स्वयं दलितहरूले आफ्नै प्रयासमा उत्पादन र प्रसारण गरेका हुन्।

नेपालमा गरिएका केही अध्ययनले नेपाली मिडियाका समाचार कक्षहरूमा बाहुन, क्षेत्री र नेवार पुरुषहरूको अत्यधिक उपस्थिति रहेको र महिला, गैर नेवार जनजाति, दलित र मधेसी पत्रकारहरू न्यून सङ्ख्यामा उपस्थित भएको देखाएका छन् (वन्त र पराजुली २०५८; क्षेत्री र अरू २०५९; वन्त र अरू २०६४; उप्रेती २०६४; लामा २०६४) ।

यो लेख दलित र टेलिभिजनमा केन्द्रित छ । टेलिभिजन प्रसारणको विद्यमान प्रसारण अभ्यासमा दलित समुदायको स्थानबारे छोटकरी विवरण यस लेखको आरम्भमा छ । जनशक्तिको प्रतिनिधित्व र विषयवस्तुको कभरेजमा दलित समुदायको अवस्थाबारे केही तथ्य पनि प्रस्तुत गरिएको छ । यद्यपि दलितबारे के कति सामग्री कुन कुन टेलिभिजनमा आए भन्नेबारे यहाँ मूल्याङ्कन गर्न खोजिएको होइन । दलितसम्बन्धी नै भनेर चिनिएका टेलिभिजन कार्यक्रमका केही आयामलाई यस लेखले खोतलेको छ । ती कार्यक्रममध्ये पनि *काँचुली* र *सहयात्रा*बारे विस्तारमा व्याख्या गरिएको छ ।

टेलिभिजनमा दलित

टेलिभिजनमा दलितको उपस्थितिलाई दुई किसिमले मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । पहिलो, दलित समुदायका विषयवस्तुले विभिन्न टेलिभिजन कार्यक्रममा पाएको स्थानमार्फत हो । दोस्रो, टेलिभिजनको जनशक्तिको रूपमा दलितको प्रतिनिधित्व कति छ भन्ने हो ।

अन्तर्वस्तुमा दलित

नेपालमा सञ्चालनमा रहेका टेलिभिजन च्यानलमा दलितसम्बन्धी छुट्टै कार्यक्रम अत्यन्तै थोरै मात्रै छन् । जे जति छन् ती पनि टेलिभिजन स्टेसनको आफ्नो कार्यक्रम नभई दलितसम्बन्धी काम गरिरहेका सस्थाले आफ्नो अभिरुचिमा सञ्चालित कार्यक्रम हुन् । यी टेलिभिजनमा दलितबारे भएका गोष्ठी सेमिनारका समाचार मात्र छिटफुट मात्रामा प्रसारण भएको पाइन्छ । जनआन्दोलन २०६२/०६३ पछि स्थापित प्रतिनिधि सभाले २०६३ जेठ २९ मा नेपाललाई छुवाछूतमुक्त राष्ट्र घोषणा गरिसकेपछि पनि दलित समुदायमाथि छुवाछूतको व्यवहार कम भएको छैन । २०६३ भदौमा डोटीको शैलेश्वरी मन्दिरमा दलितहरूले प्रवेश गर्दाको घटना अवश्य पनि नेपाली टेलिभिजन च्यानलहरूका लागि ब्रेकिङ न्युज बन्न सक्थ्यो । तर कुनै पनि नेपाली टेलिभिजन च्यानलले त्यस घटनालाई स्थान दिएनन् । त्यसअघि सर्वोच्च अदालतले कानून बनाएपछि मात्र दलितहरूलाई

आरक्षण दिन मिल्ने भनी २०६१ कात्तिक १३ मा गरेको फैसला र त्यसका विरुद्ध जनजाति र दलितहरूले गरेको आन्दोलनलाई कुनै पनि नेपाली टेलिभिजन च्यानलले स्थान दिएनन् । राज्यको स्वामित्वमा भएको नेपाल टेलिभिजनका अधिकांश जिल्लामा संवाददाता छन् । तर गाउँघरमा दैनिक हुने छुवाछूतका घटना र दोषीलाई कारवाही गरिएका वा नगरिएका समाचारले स्थान पाइरहेका छैनन् । दलित बस्तीको गरिबी, कुपोषण, अशिक्षालगायत अन्य राजनीतिक समस्या ती संवाददाताका सरोकारका विषय अभै बन्न सकेका छैनन् । यस्तो प्रवृत्ति निजी च्यानलहरूमा पनि व्याप्त छ ।

ठूलो सङ्ख्यामा बनेका कथानक चलचित्र, टेलिशृङ्खला र वृत्तचित्रहरूको भीडमा दलितसम्बन्धी विषयले कमै स्थान पाउने गरेको छ । टेलिशृङ्खलाहरू *कालिगण्डकीको सेरोफेरो* (२०५३), *सम्झौता* (२०५७) र *भीमा* (सन् २००४) ले दलित विषयवस्तुमा आफ्नो प्रस्तुतिलाई केन्द्रित गरेका छन् । अहिले (२०६५ सालमा) *दलन* टेलिशृङ्खला प्रसारण भइरहेको छ । दलित समुदायको विषयवस्तुलाई आम समुदायमा पुऱ्याउन र उनीहरूका समस्यालाई उजागर गर्न यी टेलिशृङ्खलाले निश्चय नै उल्लेख्य भूमिका खेलेका छन् । नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित टेलिशृङ्खला *कालीगण्डकीको सेरोफेरो*मा सामाजिक शोषण र उत्पीडनले पििल्सिँदै गरेको एक दलितको कथावस्तु समेटिएको छ । तर पछि जर्मनी गएर धन कमाएर ल्याएपछि उसलाई धनको मात लागेको देखाइएको छ । जातीय भेदभावबारेको कथावस्तुमा दलितलाई नै नायक बनाइएको भए पनि यो शृङ्खलाले दलितहरू सम्पन्न भएपछि मात्तिन्छन् भन्ने सन्देश प्रवाह गरेको देखिन्छ (सुवेदी २०६३ : २५) । नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित टेलिशृङ्खला *सम्झौता*ले मूलतः जातीय छुवाछूतको विषयलाई उठाएको छ । कान्तिपुर टेलिभिजनबाट प्रसारित *भिमामा* छुवाछूत र बालश्रमको समस्यालाई उजागर गर्न खोजिएको छ । रक्सी खाने चलनले नै दलितलाई पछि पारेको हो भन्ने सन्देश यो टेलिशृङ्खलामा देखिन्छ । यस्तो सन्देशप्रति दलित समुदायले आपत्ति जनाएकाले छ, भागको उक्त शृङ्खलाको दुई भाग मात्र प्रसारण भयो ।

दलित चलचित्रबारे अध्ययन गरेको अनुप सुवेदी (२०६३ : २५) का अनुसार यी सबै टेलिशृङ्खलामा दलितलाई गरिब देखाइएको छ तर त्यसको कारण खोतल्ने प्रयास गरिएको छैन । दलित समुदायको जटिल सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक समस्यालाई छुवाछूतमा सीमित गर्दै अशिक्षालाई छुवाछूतको कारणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने सुवेदीको तर्क छ । दलित समुदायले शिक्षा नपाउनुको कारण खोतलिएको छैन र शिक्षाले मात्र छुवाछूत नहटेको सामाजिक

यथार्थलाई पनि वास्ता गरिएको छैन । दलन टेलिफिल्मले भने आफूलाई यस्तो परम्पराबाट केही पृथक राखेको छ । यसमा पनि दलितलाई गरिब देखाइएको छ तर त्यसको कारण भने देखा पर्छ ।

टेलिभिजनमा वृत्तचित्र पनि ठूलै सङ्ख्यामा बन्ने गरेको पाइन्छ । टङ्क उप्रेतीका अनुसार नेपाल टेलिभिजनको दृश्य सङ्ग्रहालयमा भएका २,५१४ ओटा वृत्तचित्रमध्ये जम्मा छ ओटाले दलितसम्बन्धी विषयवस्तु समेटेका छन् ।^१

जनशक्तिमा दलित

नेपाली टेलिभिजन च्यानलमा दलितहरूको उपस्थितिलाई नियाल्दा अत्यन्तै भिन्नो सहभागिता देखा पर्छ । नेपाल टेलिभिजनमा कुल जनशक्तिको ०.७ प्रतिशत सहभागिता दलितको रहेको छ (उप्रेती २०६४) । कान्तिपुर टेलिभिजनमा एक जना र ईमेज च्यानलमा एक जना रिपोर्टर कार्यरत पाइन्छ भने एभिन्जुज टेलिभिजनमा एक जना पनि दलित नभएको स्थिति छ ।^२ सगरमाथा टेलिभिजनमा रिपोर्टरको रूपमा एक जना र व्यवस्थापन समितिमा एक जनाले प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ ।^३

राज्य व्यवस्थाले दलितहरूको अस्तित्व स्वीकार गरेको तर नेतृत्वका लागि आनाकानी नै गरेको अवस्था छ । मिडियाको सम्बन्धमा पनि यही कुरा लागू हुन्छ । सञ्चार क्षेत्रमा दलित जातिको सङ्ख्यात्मक वृद्धिले प्रतिनिधित्व लगायत अन्तर्वस्तुको परिमाण र गुण दुवैमा परिवर्तन आउन सक्ने सम्भावना पनि बढ्छ । किनकि भनाइ पनि छ, खुकुरीको चोट अचानोले जति अरूले जान्दैन (गौतम २०६१) । टेलिभिजन कार्यक्रमको रिपोर्टर, क्यामरापर्सन, प्रोड्युसर, डाइरेक्टरदेखि व्यवस्थापक तहसम्म दलित समुदायको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्व भयो भने दलित सवालमा टेलिभिजन कार्यक्रम निर्माण र प्रसारण गर्न सघाउ पुग्छ ।

सन् २००१ को जनगणनाअनुसार दलितको जनसङ्ख्या १३ प्रतिशत छ भने दलित सङ्घसंस्थाहरूको दाबी २१ प्रतिशतभन्दा बढी छ भन्ने छ (नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण सङ्घ सन् २००६ : १५) । तर टेलिभिजनमा यस समुदायको उपस्थिति जनशक्तिको रूपमा ०.७५ प्रतिशत र नीति निर्माण तहमा

^१ यसै पुस्तकमा टङ्क उप्रेतीको लेख हेर्नुहोस् ।

^२ कान्तिपुर टेलिभिजनका जगत नेपालसँग २०६५ साउनमा, ईमेज च्यानलका दिनेश परियारसँग २०६५ साउनमा र एभिन्जुज टेलिभिजनका प्रविण गिरी र रन्जित सिंहसँग २०६५ साउनमा गरेको कुराकानी ।

^३ न्यूज डेस्क चिफ चिरञ्जीवी देवकोटासँग २०६५ साउनमा गरेको कुराकानी ।

उपस्थिति शून्य रहेको अवस्था छ (उप्रेती २०६४ : १५८) । हाम्रो जस्तो विकासशील समाजमा कार्यक्रमको विषय र स्तर निर्धारण गर्न जनशक्तिको उपस्थितिले ठूलो भूमिका खेल्दछ । टेलिभिजनको पर्दामा देखिने सामग्रीको सोभो र प्रत्यक्ष सम्बन्ध त्यहाँ सक्रिय जनशक्तिसँग पनि रहेको हुन्छ । नेपाल टेलिभिजनका सञ्चारकर्मी टड्क उप्रेती लेख्छन् :

नेपालको सन्दर्भमा, कार्यक्रम निर्माणका लागि सही र पर्याप्त नीतिहरू निर्धारण नगरिएको, भएका नीतिहरूको कडाइका साथ कार्यान्वयन नभइरहेको र अधिकांश कामहरू व्यक्तिगत निर्णय र निजी सम्बन्धका आधारमा हुने गरेको हुँदा सञ्चारकर्मीको सामाजिक पृष्ठभूमि र निजी मान्यता नै सामान्य अवस्थामा कार्यक्रमलाई प्रभावित पार्ने मूल तत्व हुन् । मेरो आफ्नै अनुभवमा र अनुभवसिद्ध तथ्यहरूको आधारमा पनि नेपालमा टेलिभिजन कार्यक्रम र समाचारको उत्पादन स्पष्ट रूपमा २५ प्रतिशतभन्दा बढी व्यक्तिगत सम्पर्क एवं अनुरोधबाट हुने गरेको छ । मिडियामा कार्यरत कर्मचारीको प्रभाव त यस सन्दर्भमा अझ बलियो र कतिपय अवस्थामा अकाट्य समेत हुने गरेको छ (उप्रेती २०६४ : १५०) ।

त्यसकारण समाजमा विद्यमान सबै सामाजिक समूहहरूको भावना, पीडा, विचार, व्यवहार र मुद्दाहरूको प्रगतिशील चित्रण र समानुपातिक प्रस्तुतिका लागि मिडियाको जनशक्तिको संरचना पनि राष्ट्रिय जनसङ्ख्याको अनुपातसँग मिल्दोजुल्दो हुनु अत्यावश्यक हुन्छ । तर नेपाली टेलिभिजनमा यस्तो अवस्था भेटिँदैन र भविष्यमा समानुपातिक समावेशी बनाउनेतर्फ पहल गरेको सङ्केत पनि पाइँदैन । सरकारी सञ्चारमाध्यममा समेत त्यस प्रकारको प्रतिनिधित्व गराउनेबारे ठोस नीति सरकारबाट ल्याइएको छैन । यद्यपि नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा राज्यका सबै निकायमा महिला, मधेसी, आदिवासी जनजाति र दलितको समेत समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने भन्ने कानुनी व्यवस्था भने छ ।

हुन त दलितको सहभागिता हुँदैमा टेलिभिजन कार्यक्रम दलित पक्षीय हुन्छ या हुँदैन भन्ने बहसको विषय हुन सक्छ । पत्रकारितासम्बन्धी औपचारिक शिक्षा, कार्यक्रम उत्पादनसम्बन्धी तालिम, सम्पादकीय नीति र विषयवस्तुप्रति सञ्चारकर्मीको दृष्टिकोणजस्ता कुराले पनि विषयवस्तुको छनोटमा निर्णायक भूमिका खेलेका हुन्छन् । तर पनि व्यक्तिको भौतिक उपस्थितिले विषयवस्तुको उठानलाई प्रभावित गर्नेमा दुई मत नहोला ।

अचेल नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण भइरहेको टेलिसिरियल *दलन* चर्चाको विषय बनेको छ । यसले समातेको कथावस्तु र प्रस्तुति दुवै बेजोड छन् । त्यसको मुख्य कारण पनि कथाकार आहुति र निर्माण गर्ने संस्था जागरण मिडिया सेन्टर दुवै दलित समुदायको भएकाले हो भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

विशेष गरी हिन्दू सामाजिक संरचनाले दलितको सर्वप्रथम अस्तित्व स्वीकार नगर्ने, अस्तित्व स्वीकार गरे पनि नेतृत्व स्वीकार नगर्ने सामाजिक मनोविज्ञान बनाइदिएको छ । यसलाई भत्काई समानता र सहअस्तित्वपूर्ण सामाजिक संरचना स्थापित गर्नको लागि टेलिभिजन कार्यक्रमहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । तर नेपाली टेलिभिजनले त्यस्तो गर्ने छाँटकाँट देखाएका छैनन् । यस्तो परिस्थितिलाई मनन गरेर नै दलित सेवा सङ्घले *काँचुली* नामक टेलिभिजन कार्यक्रम बनाउन सुरु गरेको हो । पछि *सहयात्रा*को निर्माण र प्रसारणमा पनि यो सङ्घ सक्रिय भयो ।

काँचुली र सहयात्राको अनुभव

दलित सेवा सङ्घ दलित समुदायको हक हितको प्रवर्द्धन गर्ने ध्येयले गठित भएको संस्था हो । यसमा म पनि सम्बद्ध छु । दलित सेवा सङ्घले २०५२ सालदेखि रेडियो नेपालबाट *दलित जनजागरण* रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको थियो । यस कार्यक्रमले दलित समुदायमा पारेको मनोवैज्ञानिक प्रभाव र त्यसले ल्याएको आत्मजागरणले हामी अत्यन्तै उत्साहित भयौं । सोही उत्साह र अनुभवको आधारमा नेपाल टेलिभिजनबाट दलितसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निधो गरियो र नेपाल टेलिभिजनका तत्कालीन प्रमुख र निर्देशकहरूसँग समय लिई भेटघाट गर्न सुरु गर्नुपर्छ । हामीलाई कार्यक्रम प्रसारणको लागि स्वीकृति प्राप्त गर्न भने एक वर्षभन्दा बढी समय लाग्यो । स्वीकृति दिने काम नीतिगत आधारमा नभएर व्यक्तिगत सम्बन्धका आधारमा हुने भएकाले यस्तो ढिलो भएको थियो ।

हामीले नेपाल टेलिभिजनबाट दलित केन्द्रित पहिलो कार्यक्रम *काँचुली* २०५७ कात्तिक ७ देखि पाक्षिक रूपमा (मङ्गलबार बेलुकी ५:३० देखि ६ बजेसम्म) प्रसारण गर्न थाल्यौं । *काँचुली*का लागि दलित सेवा सङ्घबाट जनशक्तिको व्यवस्था भएको थियो । नेपाल टेलिभिजनले प्राविधिक सहयोग (स्टुडियो र सम्पादन) उपलब्ध गराउँथ्यो । नेपाल टेलिभिजनलाई प्रति कार्यक्रम नौ हजार रुपियाँ तिर्नुपर्थ्यो ।

रेडियो कार्यक्रमले आत्मबल बढायो

२०५२ देखि २०५७ सालसम्म पाँच वर्षको रेडियो कार्यक्रम दलित जनजागरण सञ्चालनको अनुभवले हामीमा आत्मविश्वास बढेको थियो। समय समयमा गरिएको रेडियो कार्यक्रमको प्रभाव अध्ययन, श्रोताले पठाएका चिठी पत्र, व्यक्तिगत रूपमा व्यक्त सुझाव र प्रतिक्रियाले हामीलाई हौस्याएका थिए। साथै दातृ निकायहरूबाट प्राप्त सहयोगले गर्दा हाम्रो उत्साहले मूर्त रूप पाउन सक्यो।

नेपाली समाजमा दलित समुदायले कथित अछूतको रूपमा भोग्नु परेको पीडा, भेदभाव र अपमान, यस समुदायमा व्याप्त गरिबी, अशिक्षा र बेरोजगारीको दारुण दृश्य नेपाली टेलिभिजनका पर्दाहरूमा कतै देख्न पाइँदैनथ्यो। यसर्थ हामीले टेलिभिजन कार्यक्रमका लागि कम्मर कस्यौं। रेडियो कार्यक्रम सञ्चालनबाट जनसम्पर्क, प्रविधि, विषयवस्तु तथा दक्ष जनशक्तिको पूर्वाधार एक तहमा तयार भइसकेको थियो भने आर्थिक सहयोग गर्ने दातृ निकायहरूसँग पनि सम्बन्ध बढ्दै गएको थियो। विशेष गरी हामीलाई टेलिभिजन कार्यक्रमका लागि प्रेरणा दिनुका साथै आर्थिक स्रोत जुटाउन एक्सनएड नेपालमा कार्यरत हिरा विश्वकर्मांले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नु भएको थियो। अन्ततोगत्वा सञ्चारको प्रभावकारी माध्यम टेलिभिजनमा पनि दलित सवाललाई सम्बोधन गर्ने काँचुली कार्यक्रम सञ्चालन गर्न हामी सफल भयौं। हाम्रो यो अभियानको पृष्ठभूमिमा दलित सेवा सङ्घका संस्थापक पदाधिकारीहरू, सदस्यहरू र सबै जिल्ला शाखाहरू (त्यतिखेर ३० जिल्लामा र हाल ५३ जिल्लाहरूमा शाखा गठन) का पदाधिकारीहरू र सदस्यहरू तथा दलित आन्दोलनका शुभचिन्तकहरू थिए।

कठिन प्रसारण यात्राका डोबहरू

पत्रकारिताको विषयवस्तुको हिसाबले टेलिभिजन र रेडियोमा केही स्पष्ट भिन्नताहरू छन्। दलित जनजागरण रेडियो कार्यक्रम एउटा सानो कोठाबाट सुरु गरियो। कार्यक्रमको रेकर्डिङ प्रारम्भदेखि नै रेडियो नेपालमा गरिन्थ्यो। २०५२ फागुन २ देखि २०६१ साल पुससम्म यही अवस्थामा रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरियो। २०६१ पुसमा डिएफआईडी/ईएसपीको सहयोगमा डिइआइपी परियोजना (दलित इम्पावरमेन्ट एण्ड इन्क्लुजन प्रोजेक्ट) अन्तर्गत दुई वर्षसम्म कान्तिपुर एफएमबाट अर्को रेडियो कार्यक्रम सम्मानका स्वरहरू सञ्चालन गरियो। यस कार्यक्रमबाट हामीले थप अनुभव प्राप्त गर्नुभयो। रेडियो कार्यक्रमको रेकर्डिङको लागि कम्प्युटरसहितको स्टुडियो स्थापना गरियो र आफ्नै स्टुडियोमा रेडियो कार्यक्रम रेकर्ड गरी प्रसारण गर्न थालिएको छ।

रेडियोको अनुभवपछि टेलिभिजनमा पनि २०५७ कान्तिकमा काँचुली कार्यक्रम सुरु गरियो। एक्सनएड नेपालले यो कार्यक्रमलाई आर्थिक सहयोग दिएको थियो। २०६२ साउन १ देखि डिएफआईडि/ईएसपीको सहयोगमा टेलिभिजन कार्यक्रमको लागि १७० मोडेलको एउटा क्यामरासहितको सुटिङ स्टुडियो र सम्पादन कक्ष स्थापना गरियो। सोही संस्थाले एक वर्षको लागि साप्ताहिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न पनि सघाएको हो। पहिले काँचुलीको नाममा प्रसारण भइरहेको कार्यक्रमको नाम २०६२ साउनमा बदलेर सहयात्रा बनाइयो। २०६३ असोज १ देखि डिइआईपी परियोजनाअन्तर्गत पाएको टेलिभिजन कार्यक्रमको आर्थिक सहयोग बन्द भयो। पुनः एक्सनएड नेपालसँग सहयात्राको निरन्तरताका लागि हाम्रो सहकार्य सुरु भयो। २०६३ चैतदेखि २०६५ असार मसान्तसम्म यो निरन्तर रह्यो। बीचमा २०६३ पुस १६ देखि २०६४ पुस १५ सम्म सेभ द चिल्ड्रेन नर्वेबाट पनि आर्थिक सहयोग प्राप्त भयो।

२०६५ साउनदेखि कार्यक्रम सहयात्रा प्रत्येक शनिवार बेलुकी ५:३० देखि ५:५५ बजेसम्म सञ्चालन भइरहेको छ। टेलिभिजन कार्यक्रम निर्माण र प्रसारण गर्दा प्रारम्भका दिनहरू निकै चुनौतीपूर्ण र सङ्घर्षमय थिए। नेपाल टेलिभिजनका कर्मचारीहरूद्वारा बाहिरका निर्माताप्रति अत्यन्त भेदभावपूर्ण व्यवहार गरिन्थ्यो। परम्परागत सोचाइ लिएका त्यहाँका कर्मचारीसँग काम गर्न सजिलो थिएन। नेपाल टेलिभिजनमा प्रसारण भएको काँचुली कार्यक्रमको पहिलो भागमा नेपालको योजनागत विकास र दलितहरूको सवाल भन्ने विषयमा बहस गरिएको थियो। वक्ताहरू थिए डा. कृष्णबहादुर भट्टचन र डा. जगदीशचन्द्र पोखरेल। डा. कृष्णबहादुर भट्टचनको एउटा विशेषता नै छ कि उनलाई यस्ता कार्यक्रममा ब्राह्मणवादको विरोध गर्नुपर्छ। तर सम्पादनका क्रममा त्यो शब्द स्वीकृत गराउन मैले ठूलै बहस गर्नु परेको थियो। नेपाल टेलिभिजन प्रारम्भदेखि नै राजदरबार र राजनीतिक दलका प्रभुत्वशाली व्यक्तिहरूको पकडमा थियो। नेपाली राजनीतिमा आमूल परिवर्तन आइसक्दा पनि स्थिति त्योभन्दा फरक छैन।

कुनै तालिम नलिइकनै म कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कस्सिएको थिएँ। रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिसकेकाले ममा आत्मविश्वास थियो। दलित सेवा सङ्घका तत्कालीन अध्यक्ष मोतीलाल नेपाली, उपाध्यक्ष गणेश कालिराज, कोषाध्यक्ष गजाधर सुनार (हाल अध्यक्ष) र अरू साथीहरूले पनि ठूलो हौसला दिएका थिए। तर पनि टेलिभिजनको क्यामराको पहिलो पटक सामना गर्दा

खल्बल्ली पसिना आएको थियो । त्यस बेला नेपाल टेलिभिजनको तर्फबाट शान्ता जोशीले मलाई सघाएकी थिइन् ।

२०५७ देखि २०५९ सालसम्म सुटिड र सम्पादन पूर्ण रूपमा नेपाल टेलिभिजनमै गरिन्थ्यो । टेलिभिजन कार्यक्रम उत्पादनसम्बन्धी ज्ञानको अभावका कारण धेरै कठिनाइको सामना गर्नु पर्‍यो । २०५९ सालपछि मिनिडिभी क्यासेट पनि प्रयोग गर्न सुरु गरियो । आउटडोर सुटिड गरी नेपाल टेलिभिजनमा सम्पादन गर्दा थप सड्कटको सामना गर्नुपर्‍यो । नेपाल टेलिभिजनको न्यूनरुममा समय मिलाएर मिनिडिभी क्यासेटबाट बेटा क्यासेटमा ट्रान्सफर गरेर कार्यक्रम सम्पादन गर्नु पर्दथ्यो । यसको लागि नेपाल टेलिभिजनको प्रशासनिक प्रक्रियाले गर्दा कहिलेकाहीँ त टेलिभिजन कार्यक्रम नै छोड्नु जस्तो लाग्थ्यो । नेपाल टेलिभिजनका केही कर्मचारीका असहयोगी व्यवहारले मानसिक यातना धेरै नै भोग्नु पर्दथ्यो । २०६० सालपछि अधिकांश कार्यक्रमहरू आउटडोर सुटिडमा आधारित हुन थाले र कम्प्युटरमा सम्पादन हुन थालेपछि केही सहज अनुभव गर्न पाइयो । २०६३ असारमा दलित सेवा सङ्घको आफ्नै सम्पादनकक्ष स्थापना गरिएकाले अहिले काम गर्न धेरै सजिलो भएको छ ।

आर्थिक लगानी र जनशक्तिको हिसाबले रेडियो कार्यक्रमभन्दा टेलिभिजन कार्यक्रम ज्यादै खर्चिलो भएको पाइयो । रेडियो कार्यक्रमका लागि एकै व्यक्तिले सबै काम गर्न सकिने अवस्था थियो । रेडियोमा हाम्रो कार्यक्रमको एक भाग उत्पादन गर्न करिब २० हजार रुपियाँ लाग्थ्यो । तर टेलिभिजनमा यो सम्भव नहुने रहेछ । उही विषयवस्तुमा कार्यक्रम बनाउँदा पनि रेडियो कार्यक्रमका लागि स्क्रिप्ट र आवाज मात्र भए पुग्छ भने टेलिभिजनका लागि दृश्य पनि आवश्यक हुन्छ । यसका कारण टेलिभिजनमा जनशक्ति नै बढी चाहिन्छ । कम्तीमा पनि एक जना कार्यक्रम निर्माता/प्रस्तोता, एक जना क्यामरापर्सन र एक जना एडिटर त चाहिन्छ नै । कार्यक्रमको एक अड्क तयार गर्न बजेट कम्तीमा ५० हजार रुपियाँ आवश्यक पर्दछ । सुटिड लोकेसनले पनि टेलिभिजन कार्यक्रमको लागत बढाउन सक्छ । दुर्गम स्थानमा सुटिड गर्नु परेमा लागत बढी हुन्छ । टेलिभिजनको समय महँगो छ । अभ्र प्राइम टाइममा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने हो भने खर्च पनि अत्यधिक हुन्छ । २०६५ साउनदेखि हामीले टेलिभिजन कार्यक्रमको लागि आर्थिक सहयोग जुटाउने प्रयास गरिरहेका छौँ । तर पनि सहयोगी दाताहरू नभेटिएको अवस्था छ । टेलिभिजन कार्यक्रमको लागि सहयोग गर्न चाहने दातृ संस्थाहरूले प्राइम टाइम (बेलुकी ७:३० बजेपछि) मा प्रसारण होस् भन्ने चाहने तर त्यो टाइम नेपाल टेलिभिजनले उपलब्ध नगराउने भएकाले

आर्थिक सहयोग जुटाउन सकिएको छैन । दलित सेवा सङ्घबाट टेलिभिजन कार्यक्रमको लागि विभिन्न संस्थाहरूमा प्रस्ताव पेश गर्ने र विज्ञापन एजेन्सीहरूसँग पनि सम्पर्क गर्ने कार्य भइरहेको छ । साथै क्यामरा, सम्पादनकक्ष र सुटिङ स्टुडियो भाडामा दिएर आर्थिक स्रोत जुटाउने प्रयास पनि भइरहेको छ ।

काँचुलीले १०० अड्क पुगेपछि २०६२ असार मसान्तदेखि विश्राम लियो । त्यसपछि सुरु गरिएको *सहयात्रा* कार्यक्रमले २०६५ कात्तिक मसान्तसम्ममा १२४ ओटा अड्क पूरा गरेको छ र यसको प्रसारण जारी नै छ ।

कार्यक्रमको अन्तर्वस्तु

काँचुली र *सहयात्रा*ले दलित सवालमा उठान गर्नुपर्ने विषयवस्तुको खाका कोर्न तथा अरूलाई पनि यसमा सरिक हुन प्रेरणा दिने कार्यमा सफल भएको छ । टेलिभिजन कार्यक्रममा प्रत्येक दर्शकले आफ्नो प्रतिबिम्ब र प्रतिनिधित्वको प्रस्तुतीकरण पनि खोजेको हुन्छ । काँचुली र *सहयात्रा*ले कथित अछूत जातिका बाधा, व्यवधान, व्यथा, पिरलो र रहनसहनका विषयमा प्रसारण गरेका थिए । तसर्थ दलितका लागि यी आफ्ना कार्यक्रम थिए । दलितप्रति आम दर्शकहरूको मनोविज्ञान र दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउन, दलित समुदायमा मनोबल बढाई आत्मजागरण ल्याउन यी कार्यक्रमले उर्जाको काम गरेकै हुनुपर्छ ।

काँचुली र *सहयात्रा* प्रसारणका क्रममा शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक, धार्मिक र राजनीतिक क्षेत्रका अनेकौं सवालहरू उठाइएको थियो । यी कार्यक्रममा देशका नीति निर्माता, राजनीतिक दलका नेता, धार्मिक व्यक्तित्व, मानवअधिकारवादी लगायत विभिन्न विषयका विज्ञहरूसँग अन्तर्क्रिया गरिएको थियो । दलितका आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक अवस्थाबारे रिपोर्ट र अन्तर्वार्ता प्रस्तुत गरिएको थियो ।

२०६४ चैतमा संविधानसभाको निर्वाचन हुँदै थियो । तसर्थ संविधानसभामा दलित समुदायको बढीभन्दा बढी प्रतिनिधित्व गराउने प्रयास कार्यक्रममार्फत गरिएको थियो । राजनीतिक पार्टीहरू र मतदाताहरूलाई लक्षित गर्दै देशको पाँचै विकास क्षेत्रलाई समेट्ने गरी गाउँ बस्तीमै पुगेर अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गरियो । त्यस बेला गरिएका कार्यक्रमका केही उदाहरणहरू तालिका १०.१ मा देखाइएको छ ।

तालिका १०.१ : सहयात्रा कार्यक्रमका लागि सिवधानसभा निर्वाचनसम्बन्धी प्रस्तुति

मिति	जिल्ला	कार्यक्रम	कार्यक्रमका सहभागीहरू
२०६३/१९/११	दाङको तुल्सीपुर	सिवधानसभामा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको लागि राजनीतिक दलहरूको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम	राजनीतिक दलहरूका जिल्ला स्तरीय नेताहरू तथा दलित अधिकारकर्मीहरू
२०६४/६/५	जुम्लाको खलङ्गा	सिवधानसभामा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको लागि राजनीतिक दलहरूको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम	राजनीतिक दलहरूका जिल्ला स्तरीय नेताहरू तथा दलित अधिकारकर्मीहरू
२०६४/९/२८	बाँकेको नेपालगञ्ज	सिवधानसभामा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको लागि राजनीतिक दलहरूको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम	राजनीतिक दलहरूका जिल्ला स्तरीय नेताहरू तथा दलित अधिकारकर्मीहरू
२०६४/११/११	बालुङ्गेको बालुङ बजार	सिवधानसभामा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको लागि राजनीतिक दलहरूको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम	राजनीतिक दलहरूका जिल्ला स्तरीय नेताहरू तथा दलित अधिकारकर्मीहरू
२०६४/१२/९	सुनसरीको धरान तथा बर्दियाको बाँसगढी	सिवधानसभाका उम्मेदवारहरूको दलित सवालमा के धारणा र प्रतिबद्धता छ र दलितले किन कसलाई भोट दिने भन्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक सुनुवाइ	सुनसरी तथा बर्दिया जिल्लाको क्षेत्र नं १ का सबै दलका उम्मेदवारहरू र दलित अधिकारकर्मी तथा नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू
२०६४/१२/२३	मकवानपुरको हेटौडा	सिवधानसभाका उम्मेदवारहरूको दलित सवालमा के धारणा र प्रतिबद्धता छ र दलितले किन कसलाई भोट दिने भन्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक सुनुवाइ	जिल्लाको क्षेत्र नं १ का सबै दलका उम्मेदवारहरू र दलित अधिकारकर्मी तथा नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू

स्रोत : दलित सेवा सङ्घको रेकर्ड ।

संविधानसभाको चुनावको चहलपहल सुरु भएको अवसरमा गरिएका कार्यक्रमले विशेष महत्त्व बोकेका थिए। दलित समुदायलाई आफ्नो अधिकारका लागि उत्प्रेरणा दिन यो कार्यक्रमले निश्चय नै सघायो। चुनाव ताका विभिन्न स्थानमा दलितहरू जुलुसमा सहभागी भई राजनीतिक दलहरूलाई दलित उम्मेदवार उठाउनको लागि दबाव दिएका थिए। दलित समुदायमा यस खालको जागरण ल्याउनलाई भूमिका खेलेका विभिन्न तत्त्वहरूमध्ये *सहयात्रा* कार्यक्रम पनि एक हो। दलितहरू आफैं सङ्गठित हुँदै राजनीतिक रूपमा सचेत मतदाता बन्नलाई पनि यो कार्यक्रमले सघाएको हुनुपर्छ। अर्कातिर दलित अधिकारकर्मी र राजनीतिक दलका नेतासँग भएका कार्यक्रमले सबैलाई दलितप्रति गम्भीर हुन बाध्य बनायो। दलका उमेदवारहरूले *सहयात्रा* कार्यक्रममार्फत संविधान सभामा दलितको पक्षमा कानून बनाउने र छुवाछूत अन्त्यका लागि आफ्नो दलमा विशेष पहल गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका थिए।

यसरी देशव्यापी रूपमा संविधानसभामा दलितको प्रतिनिधित्व र राजनीतिक दलहरूको भूमिकाबारे नेपाल टेलिभिजनबाट कार्यक्रम प्रसारण गरिएपछि निश्चय नै त्यसले सकारात्मक प्रभाव पायो। यसले एकातिर दलितलाई आफ्नो तर्फबाट संविधानसभामा पुऱ्याउन राजनीतिक दलहरूलाई नैतिक दबाव दियो भने दलितहरूको मनोबल बढायो। अहिले संविधान सभामा ९ ओटा दलबाट ५० जना दलितहरू (७ जना नेकपा माओवादीबाट प्रत्यक्ष निर्वाचनमा विजयी) सभासद् बनेका छन्। यसमा टेलिभिजन कार्यक्रम *सहयात्रा*को केही न केही योगदान छ, भन्ने हामीलाई लागेको छ।

नेपालमा बढ्दै गएका टेलिभिजनमध्ये सबैजसोसँग छलफलका कार्यक्रम छन्। तर संविधानसभामा दलितको प्रतिनिधित्वबारे कुनै पनि टेलिभिजनमा छलफल कार्यक्रम सञ्चालन हुन सकेन। त्यति मात्रै होइन, नेपाल टेलिभिजनको व्यवस्थापन पक्षले हामीले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमलाई उचित समय अर्थात् बेलुका ७ बजेपछिको समय उपलब्ध गराउन सधैं उदासिन रह्यो। तसर्थ नेपाली टेलिभिजन दलितका सवालप्रति संवेदनशील हुन सकेका छैनन् भन्न सकिन्छ। काम र वंशजमा आधारित भेदभावसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष प्रतिवेदकले तयार पारेको प्रतिवेदनले काम र वंशजमा आधारित भेदभाव महत्त्वपूर्ण मुद्दा भएका नेपालजस्ता राष्ट्रहरूमा भेदभावको उन्मूलनका लागि स्पष्ट निर्देशन प्रस्तुत गरेको छ। यस प्रतिवेदनमा आम सञ्चारमाध्यममा नेपालको जनसङ्ख्याको भ्रण्डै २० प्रतिशत भाग ओगटेका दलित समुदायको यथोचित प्रतिनिधत्वलाई प्रवर्द्धन गर्न र सञ्चार प्रतिनिधिहरूका लागि जागरण ल्याउने अभियान तथा चेतनामूलक

तालिका १०.२ : नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित दलित केन्द्रित कार्यक्रमहरू

कार्यक्रमको नाम	कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्था र व्यक्ति	प्रसारण मिति	प्रसारण समय	आर्थिक सहयोगदाता
काँचुली	दलित सेवा सङ्घ चक्रमान विश्वकर्मा	२०५/७/७७ देखि २०६/३/३३२	मङ्गलवार, विहीवार, शुक्रवार बेलुकी ५:३०-६:०० बजेसम्म (पाक्षिक रूपमा)	एम्सनएड नेपाल
सहयात्रा	दलित सेवा सङ्घ रितु रामदाम र रूपेश सिलवाल	२०६/२/४/१ देखि २०६/३/३/३२	शनिवार बेलुकी ५:०५-५:३० सम्म	डिएफआईडी/इएसपी
		२०६/३/९/२९ देखि २०६/३/१०/१९	शुक्रवार ५:००- ५:३० सम्म	दलित सेवा सङ्घ
	दलित सेवा सङ्घ चक्रमान विश्वकर्मा	२०६/३/३/३९ देखि २०६/४/३/३२	आइतवार दिनको ३:०० बजे सोमवार ११:२५ मा पुनःप्रसारण	एम्सनएड नेपाल र सेभ द चिल्ड्रेन, नर्वे
		२०६/४/४/१३ देखि २०६/५/३/३२	शुक्रवार बेलुकी ५:००-५:३० सम्म	एम्सनएड नेपाल र सेभ द चिल्ड्रेन, नर्वे
		२०६/५/४/१८ देखि ५:३०-६:०० बजेसम्म	शनिवार बेलुकी	दलित सेवा सङ्घ
सामाजिक न्यायका लागि जनआवाज	ल्यान्काउ नेपाल रत्नबहादुर वागचन	२०६/३/९/१५ देखि २०६/४ वैशाखसम्म (पाक्षिक)	सोमवार बेलुकी ५:००- ५:३० सम्म	ईको नेदरल्याण्डस
	ल्यान्काउ नेपाल मीनबहादुर विश्वकर्मा	२०६/४/१२/१४ देखि अहिलेसम्म	विहीवार राति ९:३०-१०:०० बजेसम्म (साप्ताहिक रूपमा)	ईको नेदरल्याण्डस
		२०६/५ साउनदेखि २०६/६/३/३२ सम्म	बुधवार राति ९:३०- १०:०० बजेसम्म (साप्ताहिक रूपमा)	ईको नेदरल्याण्डस

स्रोत : सामाजिक न्यायका लागि जनआवाज कार्यक्रमबारे ल्यान्काउ नेपालका कार्यकारी निर्देशक जीवन परियारसँग २०६५/४/१४ मा गरिएको कुराकानी ।

कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउन विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।^४

^४ २००८ मार्च २१ मा जातीय भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा जनउत्थान प्रतिष्ठान तथा ४३ औं अन्तर्राष्ट्रिय जातीय विभेद उन्मूलन दिवस संयोजन समितिद्वारा बाँडिएको पर्चाअनुसार ।

त्यसै गरी ल्यान्काउ नेपालले निर्माण गरेको र नेपाल टेलिभिजनबाट २०६३ पुसदेखि प्रसारण हुँदै आएको सामाजिक न्यायका लागि जनआवाज कार्यक्रमले दलित सवाललाई टेलिभिजनमा ल्याउने प्रक्रियामा थप आयाम थपेको छ (हेर्नुहोस् तालिका १०.२) । हाल (२०६५ कात्तिक मसान्त) सम्म सामाजिक न्यायका लागि जनआवाजमा ३२ ओटा जिल्लाहरूमा छुवाछूत अन्त्य गर्ने सवालमा सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम गरी नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गरिएको छ । प्रारम्भमा सार्वजनिक सुनुवाइ गरिएका विषयवस्तुहरूमध्ये धादिङ जिल्लामा राजनीतिक दल र सरकारी निकायको भूमिका सम्बन्धमा, काभ्रे जिल्लामा आमसञ्चार र कर्मचारी तथा प्रहरी प्रशासनको भूमिका, कास्की जिल्लामा राजनीतिक दल र धार्मिक संस्थाहरूको भूमिका, कपिलवस्तुमा गैरसरकारी संस्थाहरू र सरकारी निकायको भूमिका, सिरहा जिल्लामा मधेसी दलितहरूको समावेशीकरणको लागि राजनीतिक दल र सरकारी निकायको भूमिका, सुनसरी जिल्लामा उद्योग व्यवसायीहरू र सरकारी निकायको भूमिकासम्बन्धी थिए । उक्त सुनुवाइ कार्यक्रमलाई नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गरिएको थियो । यस्ता अभियानले अहिले छुवाछूतको अन्त्य गर्न तथा दलित समुदायलाई अगाडि बढाउन निश्चय नै सबैलाई प्रेरित गरेको छ ।

निष्कर्ष

नेपाली समाजमा व्याप्त जातीय भेदभाव र छुवाछूतको व्यवहार मानव सभ्यताको कलङ्क हो, असभ्य चिन्तनको उपज हो । अतः छिटोभन्दा छिटो नेपाली समाजले यसको अन्त्य गर्नुपर्दछ । राज्यका विभिन्न अङ्ग जस्तै गरी नेपाली मिडियामा पनि दलित र दलित सवालको प्रतिनिधित्व अत्यन्तै भिन्नो हुने गरेको पाइन्छ । सामाजिक रूपान्तरणका लागि मिडियाले धेरै भूमिका खेल्न सक्छ भन्ने त निर्विवाद छ । तर समाजको कलङ्कको रूपमा रहेको जातीय भेदभाव र छुवाछूतको अन्त्यको लागि भने नेपाली मिडिया, विशेष गरी टेलिभिजन च्यानलहरूले अपेक्षित भूमिका खलिरहेका छैनन् ।

जनसङ्ख्याको ठूलो हिस्सा ओगटेका दलित जातिले खुकुरी, मादल, सारङ्गी र पञ्चै बाजाको सिर्जना गरी विश्वमा नेपालीहरूको पहिचान स्थापित गर्न योगदान पुऱ्याएका छन् । परिश्रमी सर्जक तिनै दलितहरूले आफ्नै जन्मभूमिमा आत्मसम्मान र स्वतन्त्रताका साथ बाँच्न नपाउनुभन्दा ठूलो मानव अधिकारको उल्लङ्घन अर्को के हुन्छ ? दलित बस्तीमा व्याप्त गरिबी, अशिक्षा र बेरोजगारीले गर्दा दलितमाथि शोषण र उत्पीडन चर्को छ । त्यहाँ हुने अन्यायपूर्ण घटनाहरू

नेपाली टेलिभिजनका प्राथमिकतामा भने अझै पर्न सकेका छैनन्। नेपाली मिडिया आफैँ समावेशी नहुनु यसको एउटा कारण हो। यस्तो परिस्थितिमा टेलिभिजन माध्यमको उपयोग गरी दलित सवाललाई सबैको चासोको विषय बनाउने उद्देश्यले दलित सेवा सङ्घ पहिले काँचुली र पछि सहयात्राको उत्पादन र प्रसारण कार्यमा लागेको हो।

दलित बस्तीका कठोर जनजीवनलाई उजागर गरी विकासको पहुँच पुऱ्याउने काममा टेलिभिजनले धेरै काम गर्न सक्छन्। तर नेपाली टेलिभिजन नाफा र नोक्सानबारे हिसाबकिताबको सेरोफेरोमा नै घुमिरहेकाले यस्ता काम उनीहरूको प्राथमिकतामा परेको पाइँदैन। बरु टेलिभिजन स्टेसनभन्दा बाहिरबाटै केही त्यस्ता प्रयास भएका छन् जसले दलितका विषयलाई आफ्नो प्रस्तुतिमा समेटेका छन्। काँचुली, सहयात्रा, सामाजिक न्यायका लागि जन आवाजजस्ता कार्यक्रम र दलन टेलिफिल्म त्यस्ता केही उदाहरण हुन्।

बाहिरबाट कार्यक्रम उत्पादन गर्नका लागि स्रोत जुटाउन गाह्रो छ। विभिन्न दाताहरूले यस्ता कार्यक्रममा सहयोग गरेका छन्। काँचुली र सहयात्रा कार्यक्रमलाई विभिन्न समयमा एक्सनएड नेपाल, सेभ द चिल्ड्रेन नर्वे, भिएसओ, डिएफआईडीले आर्थिक सहयोग गरेका थिए। यद्यपि यस्ता सहयोग केही निश्चित समयका लागि मात्रै हुने भएकाले कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन गाह्रो हुन्छ। अहिले त्यस्तो कुनै सहयोग दलित सेवा सङ्घले पाएको छैन। जेनतेन उत्पादन गरेका कार्यक्रमलाई प्रसारण गर्नका लागि फेरि अर्को समस्या भेल्लुपर्छ। काँचुली र सहयात्रा दुवैलाई नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गरिएको थियो। नेपाल टेलिभिजनलाई पैसा तिरेपछि मात्रै कार्यक्रम प्रसारणको अवसर पाइएको हो। साँझको समयमा प्रसारण गर्न सके धेरै मानिसले हेर्ने र कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढ्ने महसुस गरिए पनि त्यसो गर्न सकिएको छैन। पैसा तिरे पनि यी कार्यक्रमले साँझको समय अझै पाएका छैनन्। साँझको समयका लागि अनुरोध गर्दा नेपाल टेलिभिजनले टेण्डरमा सहभागी भई बढाबढ दरबाट समय लिनू भन्ने जवाफ दिएको छ। यस प्रकारको व्यापारिक सोचले गर्दा नाचगान र रसरङ्गका कार्यक्रम राज्यको स्वामित्वमा रहेको नेपाल टेलिभिजनबाट प्राइम टाइममा प्रसारित हुन्छन्। तर दलित जातिको उत्थान गर्ने, तिनको जनजीवनलाई उकास्ने, छुवाछूतका विपक्षमा जनमत तयार गर्ने उद्देश्य राखेका कार्यक्रमले पैसा तिरेर पनि उपयुक्त समय नपाउनु लज्जास्पद विषय हो।

सन्दर्भ सामग्री

- उप्रेती, टड्क । २०६४ । नेपाली टेलिभिजनमा सामाजिक समावेशीकरण । *समावेशी मिडिया* । प्रत्यूष वन्त, हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई र शेखर पराजुली, सं., पृ. १४९-१६५ । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- क्षेत्री, अञ्जु, मञ्जु थापा र सरोज पन्त । २०५९ । *पत्रकारितामा महिला प्रश्न* । काठमाडौं : नेपाल प्रेस इन्स्टिच्यूट ।
- गौतम, दीपा । २०६१ । सिला खोज्ने प्रयास । *गोरखापत्र*, १४ मङ्सिर, पृ. ५ ।
- नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण सङ्घ । सन् २००६ । *दलित समुदायको जनसङ्ख्या तथा आर्थिक-सामाजिक सर्वेक्षण* । काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण सङ्घ ।
- भट्टचन, कृष्ण, कमला हेम्चुरी, योगेन्द्र गुरुड, चक्रमान विश्वकर्मा । सन् २००१ । *नेपालमा प्रचलित छुवाछूतका स्वरूपहरू र त्यसको अन्त्यको लागि आवश्यक रणनीति* । काठमाडौं : एक्सनएड नेपाल ।
- लामा, मोहनसिंह । २०६४ । सञ्चारमाध्यमको स्वामित्व र सम्पादकीय संरचनामा समावेशीकरणको अवस्था । अप्रकाशित प्रतिवेदन, फ्रिडम फोरम ।
- वन्त, प्रत्यूष र शेखर पराजुली, सं. । २०६४ । *नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति* । काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- वन्त, प्रत्यूष, हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई, शेखर पराजुली, सं. । २०६४ । *समावेशी मिडिया* । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- सुवेदी, अनुप । २०६३ । पर्दामा दलितको चित्रण । *रूपान्तरण* ३ : १९-३८ ।